

לארס דנציק

הקהילה היהודית בשוודיה:
מגמות בעידן הפוסטמודרני

לארס דנצ'יק

הקהילה היהודית בשוודיה: מגמות בעידן הפוסטמודרני

מרכז רפפורט לחקר ההתבוללות
ולחיזוק החינוניות היהודית
אוניברסיטת בראילן - הפקולטה למדעי היהדות

התשס"ה

Lars Dencik

**“Jewishness” in Postmodernity:
The Case of Sweden**

פרסום מס' 10 בסדרה

מחקרים וניירות עמדה

של מרכז רפפורט לחקר ההתבוללות ולחיוק החיוניות היהודית

עורך הסדרה: צבי זוהר

10 in the series

Research and Position Papers of the Rappaport Center

Series Editor: Zvi Zohar

מסת"ב 965-7307-09-0 ISBN

© כל הזכויות שמורות למחבר

ולמרכז רפפורט לחקר ההתבוללות ולחיוק החיוניות היהודית
הפקולטה למדעי היהדות, אוניברסיטת בר-אילן, רמת-גן

ערכה: איריס אהרן

תרגום לעברית: ענבל קאררזוהר

הביא לדפוס: יעקב חסון

עיצוב העטיפה: סטודיו בן גסנר, ירושלים

נדפס בדפוס "ארט פלוס", ירושלים

התשס"ה

© All Rights Reserved

to the author and

The Rappaport Center for Assimilation Research and Strengthening Jewish Vitality

The Faculty of Jewish Studies

Bar Ilan University, Ramat Gan, Israel

2005

e-mail: rjcenter@mail.biu.ac.il

תוכן העניינים

7	פתיחה
11	הקדמה
14	1. פוסט־מודרניזציה: אתגר לזהויות היהודיות המסורתיות
18	2. שוודיה: ההיסטוריה של יהודי שוודיה
29	3. המחקר: "חיים יהודיים בשוודיה המודרנית"
55	4. מסקנות: חיים ב־smorgasbord האתנ־תרבותי
59	ביבליוגרפיה
63	רשימת פרסומים

פתיחה

התעוררות הלאומיות הייתה מאפיין חשוב בחיים המודרניים של אירופה. הדבר הציב אתגר בפני יהודי אירופה: האם אתה צרפתי, גרמני, אנגלי או יהודי? תגובה אופיינית ביותר של יהודי אירופה לאתגר הזה הייתה, להגדיר את עצמם כבני האומה שבגבולותיה הם שוכנים, הדבקים בדת היהודית, למשל גרמנים בני דת משה. עבור היהודים המודרניים שגיבשו את זהותם באופן הזה, הפכו היבטים רחבים לא דתיים של החיים והתרבות היהודיים לחסרי עניין ברמה העקרונית. בה בעת, התפשטות החילוניות באירופה של המאה העשרים הפכה בהדרגה את הממדים הדתיים של הקיום האנושי לנטולי משמעות עבור מרבית תושבי אירופה – ובכללם הרוב המכריע של הציבור היהודי, שלעתים קרובות היה בחזית התהליכים התרבותיים ביבשת. לפיכך, אותה משבצת שהוקצתה לזהות היהודית באירופה המודרנית, איבדה בהדרגה את הרלוונטיות שלה עבור מרבית היהודים, ויהדותם הפכה יותר ויותר לזהות שיווית.

מגמות פוסט-מודרניסטיות באירופה, שהשתקפו בהתהוותן ובצמיחתן של האיחוד האירופי והושפעו ממנו רבות, מאופיינות, בין היתר, בדגש חלש יותר על לאומיות. אולם הדת לא שבה ותפסה את חלל הזהות שנפער, אלא נראה כי מגוון נושאים אחרים, תרבותיים,

מוסריים ואתניים במהותם, קיבלו משנה תוקף. באיזה אופן משפיע הדבר על היהודים? כיצד הם רואים את עצמם כיום? אילו השלכות יהיו לכך על עתיד החיים היהודיים וחיוניותם באירופה?

פרופסור לארס דנצ'יק הוא מרצה לפסיכולוגיה חברתית באוניברסיטת רוסקילדה בדנמרק ואחד החוקרים החשובים שעוררו סוגיות אלו, ואשר מספקים, באמצעות מחקריהם החדשניים, תשובות אפשריות לשאלות הללו. החלטתו להתמקד ביהדות שוודיה מאפשרת לקורא להכיר את ההיסטוריה והמציאות העכשווית של קהילה יהודית זו, שאינה מצויה תחת אור הזרקורים. אנו שמחים להציג את ממצאי מחקר בפני המנהיגות היהודית בישראל וברחבי העולם.

מרכז רפפורט לחקר ההתבוללות ולחיזוק החיוניות היהודית נוסד באוניברסיטת בראילן באביב 2001, ביוזמת רות וברוך רפפורט, שזיהו את ההתבוללות כסכנה הראשונה במעלה לעתיד העם היהודי. הנחת עבודה מרכזית של המרכז היא שההתבוללות אינה תהליך סטיכי אלא תוצאה של החלטות אנושיות. אם בעבר החליטו יהודים להתבולל על מנת להימנע מרדיפות ומסטיגמה, הרי שכיום המצב שונה. כיום ההתבוללות הנה בעיקרה פועל יוצא מכך שבעיני יהודים רבים, טיפוח זיקות יהודיות נראה פחות אטרקטיבי מן החלופות הפתוחות בפניהם בעולם הלא־יהודי הפלורליסטי שבהווה. הנחה נוספת שלנו היא שנטיות יהודים רבים לחיות בנתק ממסגרות ואורחות חיים ותרבות יהודיים, מקורה, במידה משמעותית, בליקויים ממשיים הקיימים בהיבטים מגוונים של החיים היהודיים בהווה.

מפני שההתבוללות אינה תופעת טבע הכרחית, מסתבר שניתן לא רק לחקור את היבטיה וגילוייה השונים ולהצביע על שורשיהם, אלא אף להציע דרכי התמודדות לשם חיזוק החיוניות של העם היהודי בזמננו.

* * *

אני מבקש בזאת לברך מקרב לב את פרופ' לארס דנצ'יק על הופעת מחקר חשוב זה בעברית, ולהודות לכל אלו אשר פעלו במסירות ובמיומנות כדי לאפשר הוצאת פרסום זה באופן הראוי: גב' איריס אהרן,

הרכזת האדמיניסטרטיבית של מרכז רפפורט, שערכה את הנוסח העברי; גב' ענבל קאררזוהר, שתרגמה את המחקר מאנגלית לעברית; מר בן גסנר וחברי הצוות של משרד עיצוב "בן גסנר" בירושלים, שעיצבו את הכריכה; מר יעקב חסון, שקיבל על עצמו את מלאכת המחשבת של ההבאה לדפוס; והצוות המסור של "דפוס ארט פלוס" בירושלים, שם בוצעה עבודת הדפוס.

הופעת מחקר זה, העשירי בסדרת הפרסומים של מרכז רפפורט, מהווה הזדמנות מתאימה להודות, בשמי ובשם אוניברסיטת בראילן, לבני הזוג רות וברוך רפפורט, שניהם דוקטורים לשם כבוד של האוניברסיטה, על דאגתם הכנה לעתיד העם היהודי, שבאה לידי ביטוי בהחלטתם להקים את המרכז ובתמיכתם הנדיבה בפעילותו. בזכותם נפתח פתח לעתיד טוב יותר לעם היהודי כולו. מי יתן וידעו בצוותא עוד שנים רבות של בריאות, אושר, וחיים רבי עניין ומעש.

צבי זוהר

ראש מרכז רפפורט

לחקר ההתבוללות ולחיזוק החינויות היהודית

הקדמה*

תנאי הקיום האנושי משתנים ללא הרף. כיום מתרחש תהליך של פוסט-מודרניזציה – מושג שמטרתו לתאר את התהליך המתמשך של תמורות חברתיות בחברות המערביות המפותחות – בין השאר גם במדינות הרווחה הסקנדינביות.

יש להניח כי ככל שמשתנים תנאי החיים החברתיים, כך משתנים גם תנאי התגבשותה של זהות הפרט. כיצד מתמודדת יהדות אירופה כיום עם האתגרים שמציבות התמורות המתמשכות הללו? כיצד משתנות הזהויות של היהודים, הן כקבוצת מיעוט הן כפרטים החיים בתוך החברות האלה? כיצד הם חיים כיהודים בעידן המודרני בן זמננו? במילים אחרות: איך, אם בכלל, מתבטאת היהודיות שלהם? שאלות אלו נדונות במאמר זה.

המאמר מתבסס על מחקר שנעשה בשנים 1999-2000, שכותרתו "חיים יהודיים בעידן המודרני בן זמננו"¹. הנתונים נאספו מתוך שאלון שנשלח לחברי הקהילות היהודיות בשוודיה. השאלון הכיל 72 שאלות כלליות, שרבות מהן נחלקו לשאלות משנה, וכן 12-22 שאלות הנוגעות

* גרסא מקוצרת של מחקר זה ראתה אור בשפה האנגלית בקובץ המאמרים: Zvi Gitelman, Barry Kosmin, Andras Kovacs (Eds.). *New Jewish Identities: Contemporary Europe and Beyond*. Budapest: Central European University Press, 2003, pp. 75-104.

1 כותרת המחקר באנגלית: JEWISH LIFE IN CONTEMPORARY MODERNITY

לקהילה המקומית. כל השאלות התמקדו בחיים היהודיים ובעמדות כלפי סוגיות הנוגעות ליהודים.²

הנתונים מראים שרוב יהודי שוודיה³ כיום בהחלט מזדהים כיהודים. הרוב הגדול ביניהם גם מחשיב את הקבוצה היהודית בשוודיה כ"חלק מן העם היהודי" ולא כ"קבוצה דתית". רוב חברי הקהילות היהודיות בשוודיה אינם מתנגדים להיחשב "מיעוט לאומי" רשמי בשוודיה. "להרגיש יהודי מבפנים", "נאמנות למורשת היהודית" ו"תחושת שייכות לעם היהודי" – כל אלה הם עמודי התווך של זהותם היהודית, ואילו לריטואל הדתי יש חשיבות מועטה בתחושת היהודיות האישית שלהם.

ניכר כי למגמות מרכזיות בחברות המערביות בנות זמננו היתה השפעה על סגנון החיים ועל הלכי המחשבה של חברי הקהילות היהודיות בשוודיה. רובם הסכימו, למשל, שיש לתת לנשים ולגברים תפקידים שווים בחיים היהודיים, ובכלל זה בחיי בית הכנסת. רובם דיווחו על גישה פתוחה וסובלנית כלפי נישואים "מעורבים". רוב חברי הקהילות היהודיות הסכימו גם, כי ייתכן שהתפוצה היהודית ומדינת ישראל נעות לקראת שני סוגים שונים של יהדות. מיעוט קטן בלבד סבר שהיהדות תשרוד רק מתוך אורח חיים אורתודוקסי. יתרה מזו, רוב המשיבים לא הסכימו ש"בטווח הארוך, ליהדות יש סיכוי רק במדינת ישראל". אדרבה, רוב עצום של חברי הקהילה היהודית קבע, שעתיד החיים היהודיים טמון בתמיכה בפעילויות תרבותיות וחברתיות יהודיות במדינה שהם חיים בה, במקרה זה בשוודיה.

2 גרסה אנגלית של השאלון ששמו "שאלות על החיים היהודיים" אפשר להשיג בכתובת lade@ruc.dk.

עמיתי הסוציולוג קארל מארוזי (Karl Marosi) מדנמרק ואני השתמשנו באותן השאלות במחקרים על חברי הקהילות היהודיות בפּינלנד ובנורווגיה. מחקרים כאלה נעשו לאחרונה גם במדינות אחרות כמו בריטניה, הונגריה, הולנד ודרום אפריקה. המכון לחקר מדיניות יהודית (Jewish Policy Research Institute) בלונדון מתאם כמה מן המחקרים האלה.

3 בהקשר זה, המושג "יהודי שוודיה" משמש לשם הקיצור, כדי לתאר את אותם יהודים בשוודיה שהם חברים משלמי מסים בקהילה יהודית במדינה. עם זאת, יש לציין שרוב היהודים בשוודיה (או השוודים ממוצא יהודי) לא נרשמו כחברים בשום קהילה יהודית. ראה פרק שני של מאמר זה.

ממצאי מחקר אלה ואחרים נלמדו לאור השפעתה של הפוסט־מודרניזציה על החברות המערביות. הסברים נוספים נמצאו גם בשינויים הדמוגרפיים, הפוליטיים, החברתיים והתרבותיים שהתרחשו באירופה בעקבות התמוטטות הקומוניזם, ביניהם העלייה במודעות העצמית היהודית באירופה לאחר השואה.

בחיבור זה ארבעה פרקים:

1. פוסט־מודרניזציה: אתגר לזהויות היהודיות המסורתיות.
2. שוודיה: ההיסטוריה של יהודי שוודיה.
3. המחקר: "חיים יהודיים בשוודיה המודרנית".
4. מסקנות: חיים ב־smorgasbord האתגורתרבותי.⁴

4 Smorgasbord = ארוחת מזנון שוודית טיפוסית, שבה מוגש לסועד מבחר גדול של מאכלים, והוא בוחר לו את הערב לִחְכוּ.

1. פוסט־מודרניזציה: אתגר לזהויות היהודיות המסורתיות

תהליכי הגלובליזציה ופריצות הדרך של טכנולוגיות חדשות – כמו הביוטכנולוגיה וטכנולוגיית המידע הדיגיטלי – מחזקים אלה את אלה ומעצבים מחדש את תנאי החיים החברתיים ואת הקשרים הבין־אישיים בחלק המפותח של העולם. לא זו בלבד, אלא שקצב השינוי הולך ומואץ. תהליכים מתמשכים של תמורות חברתיות מציבים כל העת אתגרים למעמדו של הפרט בעולמנו. שלא כבעבר, כמעט כל דבר אינו מתקיים זמן רב – מסורות, טכנולוגיות, שיטות ייצור, מערכות תקשורת, תבניות משפחתיות, תפקידי המינים, "אמנות" מדעיות, ערכים נורמטיביים, מנהגים, סגנונות חיים ועוד. יותר מאי פעם, השינוי הוא־הוא סדר החיים הטבעי.⁵

המודרני מפנה את מקומו כל העת לשינויים שמביאה עוד מודרניזציה. לכן המודרניות כמו שאנו מכירים אותה, תוחלף עד מהרה במה שיבוא אחריה. קולקטיבים חברתיים, וגם פרטים, צריכים כיום למצוא דרכים להתמודד עם תהליך הפוסט־מודרניזציה המתמשך.

5 הפילוסוף סטיבן טולמין (Stephen Toulmin) מציע דיון מעניין, שעניינו השפעתו של מה שנדמה כ"סדר הדברים הטבעי" על נקודת המבט שלנו. ראה Toulmin, 1962.

האדם צריך להיעשות מה שאינו; נראה שזה אחד האתגרים שתהליך הפוסט-מודרניזציה מציב לפתחו של הפרט (הרחבה בנושא זה ראה Dencik, 2000).

אחד הדברים המעטים שאפשר להיות בטוחים בו במצב זה, הוא שאין שום דבר שאפשר באמת להיות בטוחים בו. שום דבר אינו נכון על פניו או מובן מאליו רק משום שהיה כזה בעבר.

סוציולוגים חשובים סבורים שחברות מערביות בנות זמננו יכולות להתאפיין הן ב"מודרניות רפלקסיבית" הן בחברות "פוסט-מסורתיות" (ראה Bauman, 1999; Beck, 1994; Castells, 1997; Giddens, 1991; 1994). משמעות הדבר היא שכדי להתמודד התמודדות נאותה עם מצבם, האנשים, כְּפָרְטִים, אינם יכולים עוד פשוט להמשיך את המסורות התרבותיות שהועברו אליהם. למסורות אין רלוונטיות חברתית אוטומטית עוד. אין זאת אומרת שעל כל המסורות אבד הכלתן. זה אומר שאנשים יצטרכו לשקול ולהחליט החלטות משלהם בנוגע לשאלות כגון אילו מסורות לקיים וכיצד לקיים אותן. המסורות שהועברו בחברה שימשו בעבר הנחיות ברורות בשאלה, מה אנשים צריכים לעשות ומתי עליהם לעשות כן, ואילו כיום נאלץ כל פרט להסתמך יותר על מחשבותיו והחלטותיו. הפוסט-מודרניזציה (ראה Crook, Pakulski, Waters, 1992; Arvidsson, Berntson, Dencik, 1994) מציבה את האנשים בעמדה של "שחרור או עצמאות תרבותיים", כמו שכנה את המצב הפרופסור הגרמני לחינוך תומאס ציהה (Thomas Ziehe, 1982, 1989).

מכל החברות הקיימות כיום, היהדות, המבוססת על מיתוסים וחוקי התנהגות קדומים, היא אחת החברות העתיקות ביותר הנשענות על המסורת.⁶ ואולם במצבם החברתי של היהודים החיים בעולם המערבי חלות תמורות מהותיות ומהירות במאה האחרונה. כל זאת, לא רק עקב מאורעות חשובים בהיסטוריה היהודית, כמו הפוגרומים

6 לעתים קרובות נשאלת השאלה, איך ייתכן שהיהודים הצליחו לשמור שבת, כלומר לקדש את ימי השבת כימי מנוחה ומחשבה, במרוצת כל הדורות. תשובה יהודית אופיינית לשאלה הזאת היא: "יותר משמרו היהודים על השבת, שמרה השבת עליהם!".

והשוואה, אלא גם בגלל ההשפעה המיידית של תהליך המודרניזציה עצמו, עם כל מה שהביא אתו בתחום הרציונליזציה, החילון והאינדיבידואציה של החיים החברתיים. רציונליזציה פירושה שאפקטיביות ורווחיות נעשות לשיקולים עליונים בכל מעגלי החיים החברתיים. החילון פתח את האפשרות להטלת ספק ביקורתית בערכים ובמסורות מבוססים. הרעיון של "זכויות שוות לכל", ללא הבדלי גזע, מין ורקע חברתי, התקבל באופן נרחב בכל העולם המערבי. אינדיבידואציה פירושה שהפרטים מובחנים חברתית ושוב אינם "משובצים" בתוך הרקע החברתי שלהם – כמו שמתאר את הדבר אנתוני גידנס (Anthony Giddens; Giddens, 1990) – ובימינו הם מייצגים את עצמם בלבד (ולא איזה קולקטיב מוכתב, כגון משפחה, השתייכות אתנית וכיוצא בזה). כיצד מתמודדים מאמיניה של אחת הדתות המסורתיות ביותר עם אתגרי התמורות המתמשכות הללו? כיצד מתמודדים עם האתגרים הללו חברי הקהילות היהודיות במדינה שבה תהליך זה של פוסט-מודרניזציה הוא מובהק ביותר – כלומר בשוודיה? כיצד השפיעו התהליכים הללו על המנהגים, סגנון החיים, ההשקפות והערכים של היהודים במדינות המערביות המפותחות?

מאורעות מרכזיים בהיסטוריה היהודית, כמו ההשכלה, השואה והקמת מדינת ישראל, שינו אף הם עמוקות את התנאים הקיומיים של יהדות אירופה. בעבר הקרוב יותר הושפעו החיים היהודיים באירופה מנפילת הדיקטטורות הפשיסטיות בדרום אירופה, מהתמוטטות הקומוניזם במזרח אירופה, מעליית האיחוד האירופי וגם מהאינתיפאדות ועמן התפתחויות פוליטיות אחרות בישראל ומסביבה. כיצד מתמודדים עם כל זה חברי הקהילות היהודיות באחת ממדינות אירופה המפותחות ביותר וגם השלכות ביותר?

סביר להניח, כאמור, שכאשר תנאי החיים החברתיים משתנים, גם התנאים להתגבשות זהותו של הפרט משתנים. לכן אנחנו שואלים: לאור תהליכי הפוסט-מודרניזציה המתמשכים, האם היהודים משנים את "האופן שבו הם יהודים"? האם משתנות הדרכים שבהן הם תופסים את זהותם כיהודים? ואם כן, כיצד? האם הם מוותרים על המסורות

שלהם או אולי דווקא מייחסים להן משמעויות חדשות? אנו יודעים שבשל תבניות חיים מודרניות, ובכלל זה התרבות הנישואים הבין-אתניים והבין-דתיים ("מעורבים"), קשה להגדיר הגדרה רלוונטית "מיהו יהודי", ואולם בשל ההשפעה של תהליכי הפוסט-מודרניזציה על החיים היהודיים באירופה כיום, יותר ויותר רלוונטי לשאול "איך אתה יהודי". ובכן, זה מה שעשינו. תשובותיהם של חברי הקהילות היהודיות בשוודיה תפורטנה בחלקים הבאים, אך נפתח בהצגה קצרה של שוודיה ושל ההיסטוריה של היהודים בשוודיה.

2. שוודיה: ההיסטוריה של יהודי שוודיה

שוודיה נמנית עם מה שמכונה "מדינות הרווחה הסקנדינביות". שלושה מאפיינים משמעותיים של החברות הללו הם רלוונטיים לנושא עבודה זו:

- א. במדינות הללו שלטת מסורת ארוכת שנים, המבוססת על אידאולוגיה סוציאלדמוקרטית הגמונית של התערבות במגזר האזרחי של חיי החברה. ניסיונות מצד השלטונות הרשמיים להסדיר (באמצעות חוקים ומדיניות כלכלית, למשל) את חיי האזרחים, כדי לבטל את מה שנתפס כאי־צדק וכאי־שוויון, הם אמצעי מדיניות הזוכים להסכמה רחבה בחברות הללו.
- ב. גישה חיובית, שלא לומר תוקפנית, בעד מודרניזציה חברתית. שינויים חברתיים המביאים לידי רציונליזציה מודגשת, חילון מוגבר ואינדיבידואציה מורחבת נתפסים הן כמושכים הן כבלתי נמנעים.
- ג. פלורליזציה אתנית מהירה של האוכלוסייה. מאפיין זה בולט בשוודיה יותר מאשר במדינות הסקנדינביות האחרות. במרוצת שלושת העשורים האחרונים השתנה המרקם חברתי של שוודיה מאחידות אתנית יוצאת דופן, אשר שימשה בסיס חברתי לאמצעים קולקטיביסטיים אפקטיביים למדי, לשונות, המורכבת מרוב של שוודים אתניים וממספר מכובד של מהגרים חדשים ופליטים מהרבה מדינות ומכמה קבוצות אתניות שונות אלה מאלה. כ־15% מן האוכלוסייה השוודית כיום הם ממוצא לא־שוודי. שוודיה

הכריזה על עצמה לאחרונה רשמית כחברה רבת-תרבותית ורב-אתנית. בזיקה לאישור "אמנת המסגרת של האיחוד האירופי להגנה על מיעוטים תרבותיים" ב-1999, העביר הפרלמנט השוודי חוק המכיר בזכויות של חמישה מיעוטים לאומיים, ובכללם יהודי שוודיה.⁷ בד בבד, בזיקה לאישור "הצהרת היסוד האירופית בדבר שפות של אזורים ושל מיעוטים", הוכרה גם היידיש כשפת מיעוט בשוודיה.⁸

מתוך אימוץ קריטריונים ליברליים בשאלה מי יכול להיכלל בקבוצת ה"יהודים", אפשר לקבוע, לפי הערכות מן הזמן האחרון, כי בסקנדינביה (ובכלל זה פינלנד)⁹ חיים עתה כ-30 אלף יהודים. מהם כשני שלישים יכולים להיחשב כקבוצת ה"ליבה", פירושו של דבר שהם נולדו יהודים או שהתגירו, והם מקיימים במידה כלשהי מנהגים יהודיים, גם אם אינם דתיים.¹⁰

ההיסטוריה של האוכלוסייה היהודית שונה מאוד ממדינה סקנדינבית אחת לרעותה. שוני רב במיוחד ניכר במצבם של היהודים במדינות הללו במלחמת העולם השנייה ולאחריה. קבוצות היהודים במדינות סקנדינביה חוו את השואה בדרכים שונות מאוד אלה מאלה. בשל הניטרליות של שוודיה בשנות המלחמה, זכתה יהדות שוודיה להיות מוגנת לחלוטין מפני פגיעה ישירה. יהדות נורווגיה, לעומת זאת, איבדה קרוב למחצית מחבריה במחנות המוות הנאציים. היהדות הדנית חוותה

7 הקבוצות האחרות הן הסאמים, הרומה, הפינים השוודים והטורנדאליים – קבוצה החיה בעמק הנהר טורנה לאורך הגבול בין שוודיה לפינלנד, לחופו הצפוני של הים הבלטי. הם דוברים את שפת המיאנקיילי, גרסה של פינית. ראה *Statens Offentliga Utredningar*, 1997a & 1997b.

8 מקרב המדינות האירופיות האחרות, הולנד היא היחידה שעשתה כן.

9 דנמרק, נורווגיה ושוודיה הן המדינות הסקנדינביות. קבוצת המדינות המכונות "נורדיות" כוללת גם את פינלנד ואיסלנד. למטרות מעשיות, בהקשר זה אני משתמש במונח המוכר יותר, "סקנדינביות", ככינוי לקבוצת המדינות שאני נדרש אליה כאן.

10 זו ההערכה של הדמוגרף פרופסור סרגיו דה לה פרגולה מהמכון ליהדות זמננו באוניברסיטה העברית בירושלים.

את נס ההצלה, בזכות פעולות פינוי שביצעה האוכלוסייה האזרחית הדנית הלא־יהודית. בפינלנד התגייסו יהודים ליחידות הצבא הפיניות שנלחמו נגד ברית המועצות, ובעצם נלחמו לצדם של הגרמנים. יש כאן ארבעה גורלות היסטוריים שונים מאוד. על בסיס חוויותיהן, אימצו הקהילות היהודיות במדינות הללו דרכים שונות מאוד לאחר השואה. לא רק ההבדלים בקורותיהם ממלאים תפקיד בעיצוב החיים היהודיים. גם ההבדלים הניכרים במספר היהודים במדינות השונות תורמים לשונות בעניין זה. אוכלוסיית היהודים החיים במדינות סקנדינביה היא כדלהלן:

טבלה 1: מספר היהודים החיים במדינות הסקנדינביות כיום¹¹

דנמרק	8,000-6,400	≈	1.2	לאלף באוכלוסייה
פינלנד	1,500-1,100	≈	0.2	לאלף באוכלוסייה
נורווגיה	1,500-1,200	≈	0.3	לאלף באוכלוסייה
שוודיה	19,000-15,000	≈	1.7	לאלף באוכלוסייה

את הנתונים הללו יש להתאים למספר היהודים שחיו במדינות אלה לפני מלחמת העולם השנייה ולמספר האנשים שנספו בשואה בכל אחת מן המדינות:

טבלה 2: מספר היהודים במדינות הסקנדינביות ב־1937¹²

ומספר האנשים שנספו בשואה¹³

אנשים שנספו בשואה	אוכלוסייה יהודית לפני המלחמה
60	דנמרק 7,500
7	פינלנד 2,000
762	נורווגיה 1,700
0	שוודיה 7,500

11 נכון לשנת 2000. הנתון הנמוך נוגע לקבוצת ה"ליבה", והגבוה – להערכה של קבוצת היהודים ה"מורחבת" בכל אחת מן המדינות.

12 מקור: Historisches Museum, ברלין. את הנתון על שוודיה הערכתי אני.

13 הנתונים האלה מקורם באנציקלופדיה של השואה, והם מבוססים על מחקר ב"ד ושם", ירושלים.

שלא כבמדינות האחרות, שוודיה נותרה מחוץ למלחמה ולא הייתה מעולם תחת שלטון גרמני או נאצי. בעת שעלו הנאצים לשלטון בגרמניה ב-1933, חיו בשוודיה 7,044 יהודים.¹⁴ עם פרוץ המלחמה ב-1939, גדל מספרם ב-3,000 בקירוב, בעיקר משום ששוודיה העניקה מקלט מדיני לפליטים ממוצא יהודי מגרמניה, אוסטריה וצ'כסלובקיה. מהשוואת שתי הטבלאות המובאות לעיל אפשר ללמוד כמה דברים:

- א. חוץ משוודיה, מספר היהודים החיים במדינות סקנדינביה היום הוא נמוך משהיה לפני המלחמה. רק בנורווגיה אפשר, אולי, לתלות ירידה זו באבדות המלחמה או השואה, אך לא בשאר הארצות.
- ב. קהילת יהודי שוודיה ייחודית, שכן הכפילה את גודלה ביחס לתקופה שלפני המלחמה. במידה רבה, אפשר ליחס זאת דווקא להשפעות השואה. רבים מן היהודים החיים כיום בשוודיה הם, כמו שנגלה מיד, ניצולי שואה או ילדיהם. הם או הוריהם הגיעו לשוודיה זמן קצר אחרי מלחמת העולם השנייה מחלקים אחרים של אירופה, רבים מהם הישר ממחנות המוות.
- ג. קהילת שוודיה כיום כפולה בערך בגודלה מן הקהילות בכל שלוש המדינות הסקנדינביות (הנורדיות) האחרות גם יחד. הרוצה להבין את ההבדלים בחיים היהודיים בין המדינות, ראוי לו שיתחשב בעובדה זו. היהדות, מבחינות רבות, היא עניין חברתי, קהילתי. למספרים עצמם יש משמעות בכל הנוגע לחיים החברתיים: לעתים קרובות נחוצה "מסה קריטית" כדי לאפשר דברים מסוימים.¹⁵ ככל שמספר היהודים במקום אחד גדול יותר, כך מתאפשרת יותר אינטראקציה חברתית בתוך הקבוצה (בכלל זה האפשרות לפגוש בני זוג פוטנציאליים לנישואים), וכך אפשר גם לגלות יותר גיוון

14 לפי חוק שוודי שלא בוטל עד 1951, כל אדם שחי בשוודיה חייב להשתייך לקהילה דתית מוכרת. בשל כך אנו יודעים את המספר המדויק של היהודים שחיו שם באותה העת. יהודים שהתנצרו רשמית אינם נכללים בנתונים האלה, לכן לפי אמות המידה הגזעיות של חוקי נירנברג, בוודאי היו הנתונים גבוהים יותר במידת מה.

15 למשל, מניין לתפילה או הקמה מרצון של גטאות.

באורחות החיים, בהזדהות הדתית ובמנהגים תרבותיים, ולהיות סובלניים יותר כלפי כל אלה.

לפי התייעוד בהמשך הדברים, החיים היהודיים בשוודיה – לפחות בשטוקהולם, שבה חיים כעת יותר משני שלישים מיהודי שוודיה – ניכרים בחיות, באסרטיביות, בפתוחות לחברה ובנראות.¹⁶ בתהליך שהוביל למצב זה היו שנים עשר שלבים, כדלהלן:

1. 1686: אֶזְכוּר ראשון של יהודים בחוק (הכנסייתי) השוודי.
2. 1775: היהודי הראשון שהותר לו להתיישב בשוודיה, אהרון יצחק, הורשה להקים את בית הקברות היהודי ובית הכנסת הראשונים בשוודיה.¹⁷
3. 1782: נחקק חוק "Judereglementet" (תקנות בנוגע ליהודים), שהסדיר את המקומות המותרים למגורי יהודים וכן המקצועות והאומנויות המותרים להם. היהודים בשוודיה היו למה שכונה בהיסטוריה האירופית *Schutzjuden* (יהודי חסות), היינו יהודים החיים תחת הגנתו של המלך.
4. 1838-1873: נחקקו חוקים שהיו לחלק מתהליך רצוף של אמנסיפציה ליהודים. ב־1870, שבה הוענקו להם אזרחות מלאה וזכויות אזרח, היו בשוודיה כ־3,000 יהודים, והם התארגנו במסגרות של "Mosaiska Församlingar" ("קהילות של מאמינים בדת משה"). הדגש היה על היהדות כדת ולא כהשתייכות לעם.¹⁸
5. 1905-1917: בין פרעות קייסינב ב־1905 למלחמת העולם הראשונה, מתיישבים בשוודיה כמה אלפי יהודים שנמלטים מהרדיפות ברוסיה הצארית.

16 בשנת 2000 הציג כתב עת צרפתי יהודי את החיים היהודיים בני הזמן בשוודיה תחת הכותרת "Vivre son Judaïsme en toute liberté" (*EuroMagazine* N° 8, 2000). המגמות האלה עומדות בניגוד חריף למה ("חיים את יהדותם בחופש מוחלט"). המגמות האלה עומדות בניגוד חריף למה שנמצא במחקר על יהדות שוודיה לפני שלושים שנה, וראה, Gordon & Grosin, 1973.

17 יצוין שזה היה הרבה יותר מאוחר מאשר ברוב מדינות אירופה.

18 מבחינה אידאולוגית, יש כאן דמיון לדגם הצרפתי של "Consistoire Israelite", שיוסד בתקופה הנפוליאונית.

6. 1933-1939: כ־2,500 יהודים מאירופה – בעיקר מגרמניה, אוסטריה וצ'כוסלובקיה – מקבלים מקלט בשוודיה.¹⁹
7. 1940-1945: במרוצת מלחמת העולם השנייה מצליחים לברוח לשוודיה כמאה פליטים יהודים מנורווגיה, הנתונה תחת השלטון הנאצי. באוקטובר 1943 קיבלו כמעט כל היהודים שחיו בדנמרק מקלט בשוודיה. בסיוע האוכלוסייה הדנית המקומית, הם חצו את הים מדנמרק בסירות דייגים קטנות. רובם שבו לדנמרק ולבתיהם, שנתרו שלמים, עם תום המלחמה.
8. 1945: מיד אחרי המלחמה נערך מבצע "האוטובוסים הלבנים" בראשות הרוזן ברנדוט, ובו הובאו ניצולים ממחנות הריכוז הנאציים לשוודיה. מתוך כ־21,000 שניצלו, כ־5,500 היו יהודים. באמצעות הצלב האדום ואונר"א, הובאו לשוודיה עוד 10,000 יהודים. 7,000 מן הניצולים נשארו בשוודיה, ואילו הרוב עזב לארצות הברית או לישראל.
9. 1951: בוטל החוק הקובע שעל כל שוודי להשתייך לקהילה דתית מוכרת. היהודים שחיים בשוודיה אינם מחויבים עוד להשתייך ל"קהילת המאמינים בדת משה" או להתנצר. 350 אנשים בקירוב מבטלים את חברותם בקהילה היהודית.
10. 1956-1970: בעקבות מאורעות פוליטיים בהונגריה, בצ'כוסלובקיה ובפולין, רבים מיהודי המדינות הללו מהגרים. כ־500 יהודים מהונגריה, כמה מאות מצ'כוסלובקיה וקצת יותר מ־2,000 יהודים מפולין התיישבו בשוודיה במרוצת השנים הללו. עד 1970 חיו בשוודיה כ־14,000 יהודים – פי שניים מאשר בשנת 1933. ככל שִׁקָּא הדבר מוזר, אפשר לומר שאת החיים היהודיים בני זמננו בשוודיה "הזינו" הנאציזם והקומוניזם.

19 אחרי ליל הבדולח, רק 150 מבוגרים יהודים – ביניהם הוריי – 500 ילדים יהודים ללא מלווים הורשו להיכנס לשוודיה כפליטים. כמו שווייץ, גם השלטונות השוודיים הצליחו מוקדם יותר לשכנע את השלטונות הגרמניים להטביע J על הדרכונים הגרמניים של אזרחי גרמניה היהודים. מי שנשאו דרכונים שכאלה, יכלו להידחות בקלות כשביקשו להיכנס לשוודיה ונשלחו חזרה לגרמניה, וממנה נשלחו אחר כך רובם למחנות המוות הנאציים.

11. שנות השמונים: "קהילות המאמינים בדת משה" שינו את שמן והפכו להיות "קהילות יהודיות". הרציונל שעמד מאחורי ההחלטה הקודמת, ולפיה הוגדרו כבני דת משה, היה שכשם שהנוצרים הם כריסטיאנים (Christians), משום שאמונתם מתבססת על תורתו של ישו – כריסטוס, כך היהודים הם בני דת משה, משום שאמונתם מתבססת על תורתו של משה. ואולם ככל שהמודרניות הופכת את החילוניות ליותר מקובלת מבחינה חברתית, כך נחלשת התפיסה שהיהודים הם קבוצה דתית בעיקרה, ובמקומה מתחזק הרעיון שלפחות מקצתם מוגדרים כיהודים בשל השתייכותם לעם מסוים, העם היהודי, ולכן מוחלף השם ל"קהילה יהודית".²⁰
12. 1999: יהודי שוודיה מקבלים הכרה משפטית כמיעוט לאומי שוודי, על פי ועידת המסגרת של האיחוד האירופי להגנה על מיעוטים לאומיים, והיידיש מוכרת כשפת מיעוט לאומי שוודי. עצם הדבר, שהיהודים בשוודיה מקבלים מעמד של "מיעוט לאומי", אין פירושו שהמדינה שומרת, או מתכוונת לשמור, תיעוד גנאלוגי כלשהו של "מיהו יהודי". ההשלכות של החוק המעניק ליהודים מעמד של מיעוט לאומי אינן בתיוג של פרטים מסוימים. הזכויות המקושרות לחוק הן קיבוציות לגמרי. בבתי ספר בשוודיה, למשל, חייבים לספר גם על המיעוט היהודי כחלק מן המבנה התרבותי של שוודיה; חייב להיות לפחות חוג אחד ללימודים יהודיים בֶּאוניברסיטה שוודית; חלק מסוים מן התקציב הציבורי בתרבות צריך לעבור לתמיכה בתרבות יהודית, וכן הלאה.

בעניין זה חשוב לציין ששוודיה, על פי חוק שנחקק עוד ב-1937,²¹ היא המדינה היחידה באיחוד האירופי האוסרת שחיטה פְּשָׁרָה על פי ההלכה.²²

20 מגמות דומות צפות באותו זמן גם בחלקים אחרים של אירופה, למשל בצרפת, שבה הפך בהדרגה המונח המעליב לשעבר "Juif" (יהודי) להיות קביל חברתית, כתחליף לקטגוריה הדתית "Israelite". ראה Dominique Schnapper, 1980; 1994.

21 הדבר הושפע בבירור מן התחושות האנטי־יהודיות הרווחות באותו זמן, שמקורן בגרמניה הנאצית.

22 מקרב המדינות האירופיות, גם נורווגיה ושווייץ אוסרות שחיטה כשרה. עם זאת, שתי המדינות הללו אינן חברות באיחוד האירופי.

ב־2001 העביר הפרלמנט השוודי חוק שנועד להגביל – ובטווח הארוך אף לאסור – את מנהג ברית המילה. החוק קובע שעל הניתוח להתבצע בהשגחתו של בעל מקצוע רפואי כלשהו, ושיש להשתמש בחומר הרדמה. תקנות אחרונות אלו תוקנו משום שמוסלמים רבים חיים כיום בשוודיה. מילת תינוקות זכרים אינה אסורה בשוודיה (לעת עתה), וליהודים עדיין מותר אפוא לערוך ברית באמצעות מוהל, תוך שמירה על התקנות המוזכרות לעיל.

אפשר שהדבר נראה כפרדוקס: מצד אחד, החוק השוודי מעניק לתושבים היהודים מעמד של מיעוט לאומי מוכר רשמית – בכלל זה הזכות לאוטונומיה ולקיום תרבותם הייחודית – ומצד אחר הוא מונע אותם מלקיים מרכיבים חשובים בדתם ובתרבותם. עם זאת, אפשר ליישב את הדבר כביטוי לאותה שאיפה אידאולוגית בסיסית, שזוכה לאהדה פוליטית בשוודיה כעת, לקיים ולחזק זכויות של בני אדם ושל בעלי חיים. כאמור לעיל במסמך זה (סעיף 2א), יש בשוודיה מסורת ארוכת שנים להתיר למדינה להתערב בצדדים האזרחיים של החיים החברתיים. התערבות זו מיועדת בין השאר להגן על אזרחיה, אם על המיעוט היהודי מפני סכנת היעלמות ואם על פְּרוֹת או בנים זכרים מלהיות "קרבנות של מנהגים ברבריים", שמקורם בטקסטים ובמנהגים עתיקים. על פי אותם עקרונות, אפשר להבין גם את העמדה יוצאת הדופן של דעת הקהל בשוודיה – לעומת מדינות אירופיות אחרות – בנוגע לגישות כלפי שימור הזיכרון של השמדת היהודים. טבלה 3, להלן, מציגה את הגישות במספר מדינות אירופיות כלפי שימור זיכרון השואה.

טבלה 3: גישות בכמה מדינות אירופיות כלפי שימור זיכרון השואה

"יש אנשים שאומרים כי יותר מחמישים שנה אחרי מלחמת העולם השנייה, הגיע הזמן להניח לזיכרון השמדת היהודים בידי הנאצים. אחרים אומרים שעלינו לשמר בעוצמה את זיכרון ההשמדה, אפילו בחלוף הזמן. אילו מן הדעות קרובה יותר לדעתך?" (באחוזים).²³

מדינה	להניח לזיכרון השמדת היהודים	לשמר בעוצמה את זיכרון השמדת היהודים	לא יודע / לא השיב
צ'כיה (1999)	17	74	9
הונגריה (1991)	28	61	10
פולין (1995)	10	85	5
רוסיה (1996)	6	78	16
סלובקיה (1999)	24	63	13
שוודיה (1999)	4	94	2
שווייץ (2000)	21	72	7

בשוודיה כיום יש שלוש קהילות יהודיות, והן נמצאות בשלוש הערים הגדולות: שטוקהולם, גתנבורג* (Gothenburg) ומלמה (Malmö). כל אחת מהן היא מה שהמסורת היהודית האירופית כינתה *Einheitsgemeinde*, כלומר פתוחה לחברות לכל יהודי, בלי קשר לנטיותיו הפוליטיות או הדתיות.²⁴ כיום יוצרות קהילות אלה חברה אזרחית יהודית של ממש בתוך החברה השוודית הגדולה. הן מקיימות מגוון רחב של פעילויות קהילתיות כגון תפילות בציבור, אספקת אוכל כשר, חברה קדישא, עבודה סוציאלית, שירותים לקשישים, מוסדות עזרה וסיעוד, גני ילדים,

23 מקור: הוועדה היהודית האמריקאית, 2000, טבלה 8, עמ' 26. הנתונים מבוססים על סקרים בקרב הקהל הרחב באותן מדינות.

* השוודים מבטאים את שם העיר "גֵ'טבור".

24 הקהילה היהודית של שטוקהולם היא הגדולה ביותר בשוודיה, בהפרש ניכר מהקהילות האחרות. היא מנהלת שלושה בתי כנסת. בית הכנסת הגדול הוא מסורתי ("קונסרבטיבי") ושני הקטנים יותר מקיימים תפילות אורתודוקסיות. יש גם תפילות שווינויות קבועות המתקיימות במרכז הקהילתי. הקהילה היהודית של גתנבורג מגדירה את עצמה כליברלית, אבל לעת עתה שני בתי הכנסת שם הם אורתודוקסיים; הקהילה היהודית של מלמה מגדירה את עצמה כקהילה אורתודוקסית.

תנועות נוער, מחנות קיץ, תכניות חינוכיות, בית ספר, אירועי ספורט, ולצד כל אלה פעולות המופנות כלפי חוץ כגון הוצאת כתבי עת, קיום אירועים תרבותיים וכן הלאה.

ככלל יש ל"תרבות יהודית" מעמד גבוה בשוודיה של היום.²⁵ מעמד זה מקורו, ולו חלקית, במעורבותה ותמיכתה הניכרות של ממשלת שוודיה ב"סוגיות יהודיות" בשנים האחרונות. ב-1997 יצא לדרך "פרויקט ההיסטוריה החיה", קמפיין מחקרי וחינוכי שהתמקד בשואה ובמורשתה. בינואר 2000 קיימה הממשלה השוודית כנס בין-לאומי בנושא השואה, שהשתתפו בו פוליטיקאים וחוקרים מן השורה הראשונה מכל רחבי העולם. שנה לאחר מכן ניתן מענק גדול להקמת "מכון אירופי ללימודים יהודיים בשטוקהולם"²⁶ והוכרז רשמית שיום 27 בינואר, יום שחרור אושוויץ, יהיה "יום זיכרון לשואה, נגד חוסר סובלנות וגזענות".

הפעילות התרבותית והחברתית הענפה הנוגעת ל"סוגיות יהודיות" בשוודיה של היום, אין מקורה רק בגורמים חיצוניים. נראה שיהדות שוודיה עצמה – אחרי שנים של חיים בצל המנטליות המסורתית של הגטו היהודי,²⁷ ובחמישים השנים האחרונות גם בצל השואה²⁸ – התחילה להגיח לאור השמש של המודעות העצמית, ואולי גם יותר ויותר להשתחרר מאחיזת הנוסטלגיה היהודית.²⁹ רבים מחברי הקהילות היהודיות בשוודיה מדגישים כעת, אפוא, את הצורך בפעילויות המכוונות

25 כתב העת *Judisk Krönika* נחשב לאחד המגזינים התרבותיים החשובים בשוודיה, יש תאטרון יהודי ממסדי ("Judiska Teatern") ברמה גבוהה, מוזאון יהודי פעיל המציג תערוכות של אמנות יהודית, ספרייה יהודית, פסטיבל קולנוע יהודי שנתי, הופעות שנתיות ביריד הספרים הלאומי השוודי, כמה להקות של כליזמרים וכו'.

26 המכון נקרא *Paideia*. בשנת הפעילות הראשונה שלו היו בו תלמידים מעשר מדינות אירופיות שונות, שבאו להתגורר בשטוקהולם למשך שנה כדי ללמוד בתכנית זו.

27 ראה Gordon & Grosin, 1973.

28 על פי אַמרה יהודית, משה הולך את עם ישראל ארבעים שנה במדבר משום שהיה צריך "להוציא את מצרַים מלב היהודים" (כלומר את המנטליות של העבדות).

29 בדיון ציבורי בקהילה היהודית בשוודיה בנושא התרבות היהודית שיש לקיים בשוודיה של היום, הובע הרצון להצליח לפתח משהו מלבד "נוסטלגיה שטעטלאך" שנה וקישט מודרני ישראלי.

כלפי חוץ. הדבר מתבטא, בין השאר, בעדיפות שהם מייחסים לסוגיות שונות שיהיו ראויות לתשומת לב בעתיד.

טבלה 4: גישות כלפי פעילויות מסוימות שהקהילה היהודית עשויה לעסוק בהן

"בנוגע לקהילה היהודית, אתה עשוי לחשוב שתשומת לב מעטה מדי מוקדשת לפעילויות מסוימות, ואילו אחרות מקבלות תשומת לב רבה מדי. מהי, לדעתך, תשומת הלב הראויה לכל אחת מהפעילויות?" (באחוזים).

רמת פעילות פעילות ³⁰	טובה כמו שהיא	ראויה ליותר תשומת לב	ראויה לפחות תשומת לב	לא יודע
קמפיינים נגד אנטישמיות	24	68	1	6
השתתפות בדיון הציבורי פעילויות תרבותיות יהודיות, תאטרון, פסטיבלי קולנוע וכו'	31	54	2	13
שירות מידע, <i>Judisk Krönika</i> ³¹ , רדיו מקומי וכו'	35	52	3	10
	54	38	3	8

30 המשיבים התבקשו לדרג 17 אפשרויות שונות. בטבלה זו מובאות רק אלה מהן המכוונות בבירור לקהל שמחוץ לקהילות. עם זאת, יצוין שכולן זכו לאחוזים גבוהים יותר ב"ראויה ליותר תשומת לב", לעומת אפשרויות כמו "פעילויות דתיות", "בית הכנסת", "תחזוקת בתי הקברות" ו"תמיכה בישראל".

31 *Judisk Krönika* הוא מגזין תרבותי יהודי דו-חודשי שכל חברי הקהילות היהודיות בשוודיה מנויים עליו ורבים קוראים אותו.

3. המחקר: "חיים יהודיים בשוודיה המודרנית"

השאלון

ניהלתי את המחקר הזה בשיתוף פעולה עם הסוציולוג קארל מרוזי מקופנהגן, ועם הפרופסור לפסיכולוגיה חברתית Sigvard Rubenowitz מאוניברסיטת גתנבורג שבשוודיה. העניין המשותף שלנו לגלות עוד בנוגע לחיים היהודיים ולזהויות היהודיות בעולם של ימינו, היה המניע לעבודתנו. האינטרסים המחקריים שלנו השתלבו היטב עם האינטרסים של הקהילות אליהן פנינו. כולנו רצינו לעמוד על הנטיות וההעדפות של חבריהן באשר לפעילויותיה של הקהילה היהודית. במהלך תכנון המחקר יצרנו קשר עם המרכז למחקר מדיניות יהודית בלונדון (JPR), שבאותה עת כבר פרסם מקצת תוצאותיו של סקר באשר לגישות חברתיות בקרב יהודים בבריטניה (Miller et al., 1997; Goldberg & Kosmin, 1997). השאלון ששימש במחקרים של JPR היה נקודת המוצא לעיצוב השאלון שלנו. כמה מן השאלות, בייחוד אלה שעניינן היה כיצד המשיבים תופסים את זהותם היהודית ומה דעתם על סוגיות בנות זמננו בעולם היהודי, כגון מנהגים דתיים, אנטישמיות וקשר לישראל, תורגמו ושימשו בשאלון שלנו. סדרת שאלות שנועדה לגלות השפעות אפשריות של תהליכי הפוסט-מודרניזציה המתמשכים על סגנון החיים של המשיבים, על דבקותם במסורות ועל מאפייני הקהילה היהודית, גובשה בידי הקבוצה שלנו. השאלון מכיל אפוא גם שאלות הנוגעות

לנושאים כמו חילון, התבוללות, שוויון מגדרי, תרבות, אתניות וכו'. התייעצנו עם חברי המועצות של הקהילות היהודיות המעורבות, ובהיותם אחראים לעתיד הקהילות, ביקשנו מהם לומר לנו מה לדעתם חשוב שנחקור. הם הגדירו אילו סוגיות הנוגעות לעניינים מקומיים מעניינות אותם. על סמך דבריהם ניסחנו את השאלות הרלוונטיות – בכלל זה מיפוי ההרכב החברתי של הקבוצה. טיוטות של השאלון הסופי הוגשו למועצות הקהילות. היו בשאלון 72 שאלות כלליות – רבות מהן הכילו כמה שאלות משנה, רובן שאלות בִּרְה (שאלות סגורות), מעטות אֶפְשָׁרוּ תשובות פתוחות – והיה בו חלק מיוחד של שאלות הנוגעות לקהילה המקומית, מ־13 שאלות (בגתנבורג) ועד 22 שאלות (במלמה). הוסכם שעובדי המנהל של הקהילות היהודיות יחלקו את השאלונים ויבקשו מחבריהן למלא אותם ולהחזירם בתוך שבועיים. מבחנים מקדימים הראו שנדרשת לא פחות משעה להשלים את השאלון.³²

המשיבים

המחקר בודק את החברים הרשומים בקהילות היהודיות בשוודיה.³³ החברות בקהילות הללו היא רשות ולא חובה, אבל לא כל אחד יכול להיות חבר: חבר חייב להיות יהודי מבחינה הלכתית, כלומר להיוולד לאם יהודייה או להתגייר אצל רב מופר. לאחרונה שוננו אמות המידה להצטרפות לקהילה היהודית של שטוקהולם (אך לא של גתנבורג או מלמה), וגם מי שיש לו רק אב יהודי רשאי להיות חבר. חברים רשומים נדרשים לשלם מס לקהילה – מס שגובהו הממוצע הוא 2% בקירוב מההכנסה השנתית נטו.

כל החברים הרשומים שהגיעו לגיל בגרות (גיל 18) קיבלו מכתב בקשה להשתתף במחקר, בחתימת יו"ר הקהילה. שאלון ומעטפת

32 כדי לשמש במחקרים אחרים תורגם השאלון גם לפינית, נורווגית ואנגלית. אפשר להתאימו בקלות לשפות אחרות ולמדינות אחרות.

33 מחקרים מקבילים נעשו גם בקרב חברי הקהילות היהודיות בפינלנד ובקרב הקהילה היהודית באוסלו.

תשובה, שדמי הדואר שלה שולמו מראש, נשלחו גם הם לכל חבר. כאשר כמה מבני אותו משק בית היו חברים, נתבקש כל אחד מהם להשיב אישית לשאלון. הנהלים הבטיחו את אלמוניותם של המשיבים. בקרב חברי הקהילה היהודית של גתנבורג נאספו הנתונים בקיץ של שנת 2000, ובשטוקהולם – בסתיו של אותה השנה. חברי הקהילה היהודית של מלמה התבקשו למלא את השאלון באביב 2001. בסך הכל נשלחו 5,991 שאלונים. 2,581 הושלמו והוחזרו. שיעור התגובה היה אפוא 43.4%³⁴. בדיקה שנעשתה באשר להרכב החברתי (גיל, מין וכו') של אלה שלא השיבו, לעומת אלה שמילאו ושלחו את השאלון, לא גילתה שום הבדלים שיטתיים בין שתי הקבוצות. לכן סביר שהנתונים שלנו מייצגים.

ניתחנו את ההרכב החברתי של המשיבים לאור מינם וגילם, רמת ההשכלה שלהם, סוג המשפחה שהם חיים בה, עומק שורשיהם המשפחתיים בשוודיה, האם הם יהודים מלידה או גרים, ודרגת קיום המצוות שעליה הם מעידים. להלן הממצאים:

גיל ומין:

56% מהמשיבים היו נשים ו-44% גברים. גילם הממוצע היה 54. בייחוד בקרב החברים המבוגרים יותר, השיבו יותר נשים מאשר גברים. קרוב לרבע מן החברים היו מתחת לגיל 40, יותר משליש מהם היו בגיל 40-60, ויותר מארבעה מכל עשרה היו בני 60 ויותר. 20% מן החברים היו בני 75 ויותר – דומה לשיעור החברים שהם בני 35 ומטה.

רמת השכלה:

היהודים החיים בשוודיה למדו יותר שנים במערכת החינוך הפורמלית מאשר השוודים ככלל – פחות מ-10% מן היהודים החיים בשוודיה למדו בבית ספר 10 שנים או פחות, ואילו 70% הם בעלי יותר מ-13 שנה

34 נתון זה גבוה מאחוז החברים המשתתפים בדרך כלל בבחירות למועצות הקהילות.

של השכלה פורמלית, כלומר רובם בוגרי אוניברסיטאות, ויש להם השכלה אקדמית.

מצב משפחתי:

מעט יותר משליש מן החברים חיים לבד – שליש מהם מעולם לא חיו עם בן או בת זוג, שליש נפרדו מבן או בת הזוג, ושליש – אלמנים. מתוך כשני שלישים מחברי הקהילות היהודיות בשוודיה החיים במסגרת של משפחה,³⁵ אחד מכל שלושה חי עם בן או בת זוג לא יהודים.³⁶

עומק השורשים המשפחתיים בשוודיה:

כמו שצוין בחלק השני של מאמר זה, רבים מן היהודים החיים בשוודיה כיום היגרו אליה מארצות אחרות. את היהודים החיים בשוודיה, שהם עצמם לא נולדו בשוודיה או (ששני) הוריהם לא נולדו בשוודיה, אנו מכנים "מהגרים". את היהודים שנולדו בשוודיה ושהוריהם גם הם נולדו בשוודיה אנו מכנים "ויקינגים". את אלה שיש להם הורה שוודי אחד והורה "מהגר" אחד אנו מכנים "חציויקינגים". לפי אמות המידה הללו, שליש מיהודי שוודיה הם "ויקינגים", קרוב לרבע הם "חציויקינגים", וכמעט כל יהודי שני החי בשוודיה היום, 44% מהם, הוא "מהגר".

יהודים מלידה וגרים:

קרוב ל-90% מן החברים היום בקהילות היהודיות נולדו יהודים. מעט יותר מ-10% מן החברים הם מה שמכונה לעתים "יהודים מבחירה", כלומר הם התגיירו. אחרי בחינה מדוקדקת יותר מצאנו שיותר מ-80% מאלה שעשו כן, יש להם רקע משפחתי יהודי כלשהו.

35 בשוודיה מקובל היום מבחינה חברתית וגם נפוץ למדי, שזוג יחיה יחד כמשפחה בלי להינשא. בעצם כמחצית מן הילדים הנולדים בשוודיה כיום, הוריהם אינם נשואים. עם זאת, יותר מ-90% מן הילדים חיים בשנותיהם המוקדמות עם שני הוריהם.

36 עלינו לזכור שרוב היהודים בשוודיה אינם חברים בשום קהילה יהודית. אפשר לצפות, אפוא, שביניהם אף יהיה מספר הנשואים לבן או בת זוג לא יהודים או החיים עם בן זוג כזה גבוה יותר במידה ניכרת.

דתיות:

רמת הדתיות של המשיבים מוצגת להלן בטבלה 5:

טבלה 5: רמת הדתיות של יהודי שוודיה
 "איך תתאר את יחסך לקיום מצוות היהדות?"

אפשרויות	באחוזים
אני לא מקיים מצוות	9.2
אני יהודי, אבל רק "באופן כללי"	27.6
אני "ליברלי" ("רפורמי"/"קונסרבטיבי")	26.3
אני "מסורתית", אבל לא אורתודוקסי	33.9
אני אורתודוקסי	3.1

מצירוף אלה המדווחים שהם "לא מקיימים מצוות" או "יהודים רק באופן כללי" לקטגוריה אחת, עולה שיותר משליש מחברי הקהילות היהודיות בשוודיה היום הם מה שאפשר לכנות "יהודים חילונים". צירוף קבוצת ה"מסורתיים" לקבוצת ה"אורתודוקסים" יוצר קטגוריה שווה בגודלה – נקרא להם "יהודים דתיים". בערך רבע מן היהודים בשוודיה מגדירים את עמדתם הדתית בין הקבוצות הללו – ואותם נכנה "מקיימי מצוות במידה מתונה".

תחושות של "יהודיות"

"זהות יהודית" היא סוגיה שנדונה כל הזמן. מהי? מה מרכיב אותה? מה פירוש הדבר, שיש לך זהות שכזאת? מה מקורה? איך יש לשמר אותה? למה היא אובדת? אלו הן אך מעט משאלות המשנה הרבות העולות כל העת במוקד הדיונים בחוגים יהודיים. יש אינספור ספרים, מאמרים, סמינרים והצהרות בסוגיות המגוונות הללו, ועדיין לא ניתנו שום תשובות החלטיות וחד־משמעיות.³⁷ במקום להציע אפוא עוד

37 כמו אינטלקטואלים יהודים רבים אחרים, גם אני תרמתי לכך. ראה לדוגמה את מאמרי "To be at home in Homelessness", בתוך: Jakubowski (ed.), 1993.

תרומה נעלה לשאלת "הזהות היהודית", ברצוני להרחיב בשאלה, כיצד מי שהגדירו את עצמם כיהודים מתייחסים הלכה למעשה ליהדותם בעולם הפוסט־מודרני. במילים אחרות: במקום לדון ב"זהות יהודית", אציג נתונים על "זהויות של יהודים" בעולם בן זמננו, נתונים קונקרטיים שעניינם כיצד יהודים בשוודיה תופסים בפועל את יהדותם. השאלה הבסיסית הראשונה היא אפוא, עד כמה "יהודים" חשים יהודי שוודיה את עצמם. טבלאות 6א ו־6ב נוגעות בסוגיות הללו:

טבלה 6א: תחושות של "יהודיות" בקרב חברים בקהילות היהודיות השוודיות

"יכולים להיות מובנים שונים לתחושה של "יהודיות". איזו מן האפשרויות הבאות מבטאת את תחושותיך בצורה הטובה ביותר?"

באחוזים	אפשרויות
0.3	למרות הרקע היהודי שלי, איני מחשיב את עצמי יהודי
9.5	אני יודע שאני יהודי, אבל איני חושב על כך לעתים קרובות
	אני מרגיש יהודי למדי, אבל צדדים אחרים של חיי
34.2	גם הם חשובים
54.7	אני מודע היטב ליהדותי, וזה חשוב לי מאוד
1.3	אף אחת מן האפשרויות – קשה לי לומר

טבלה 6ב: תחושות של "יהודיות" בקרב חברים בקהילות היהודיות השוודיות

"האם אתה מרגיש יותר יהודי או יותר שוודי?"

באחוזים	אפשרויות
7.6	אני מרגיש יותר שוודי מאשר יהודי
38.9	אני מרגיש שוודי ויהודי במידה שווה
49.2	אני מרגיש יותר יהודי מאשר שוודי
4.3	קשה לי לומר, אני לא בטוח

הנתונים האלה מלמדים שיהודים בשוודיה היום מזדהים בעוצמה רבה כיהודים – קרוב לתשעה מכל עשרה מהם מציינים שהם מרגישים יהודים למדי, ויותר ממחצית מציינים שהדבר חשוב להם מאוד. כל חבר שני גם מצייין שהוא מרגיש יהודי יותר מאשר שוודי, ואחוז האומרים כן גדול מאחוז אלה שאומרים שהם מרגישים שוודים יותר או באותה מידה כמו יהודים. מעניין שגם מקרב ה"ויקינגים", רבים יותר מציינים שהם מרגישים יותר יהודים מאשר שוודים.

עם זאת, אין פירוש הדבר שיהודי שוודיה אינם מזדהים כשוודים. כמעט כולם אזרחים שוודים, ילדים יהודים בשוודיה הולכים כולם לבתי ספר שוודיים רגילים,³⁸ הבחורים הצעירים משרתים בצבא כמו כל שאר הבחורים הצעירים בשוודיה וכן הלאה. רמת ההשתתפות בעניינים ציבוריים ובבחירות הכלליות גבוהה בקרב היהודים לפחות כמו בקרב השוודים האחרים. תחושת ה"יהודיות" החזקה שלהם אינה מונעת את תחושת ה"שוודיות" החזקה שלהם. לאמתו של דבר, השאלה הקלסית שנשאלים יהודים לעתים קרובות, אם הם זה או זה – למשל, יהודים או שוודים³⁹ – נעשית כנראה יותר ויותר מיושנת עם עליית הרב-תרבותיות בחלקים רבים של העולם. אינך "זה או זה" וגם לא "חצי-חצי". נראה שיהודים בשוודיה היום מחייבים במלואן הן את ה"יהודיות" שלהם הן את ה"שוודיות" שלהם בעת ובעונה אחת. הם מהווים דוגמה מעניינת אפוא לאופן שבו חברים בקבוצת מיעוט עשויים להתמודד עם הבעיה החברתית שלהם: כבר אינך צריך להסכים להיות מוגדר כחצי זה (למשל, שוודי) וחצי זה (למשל, יהודי). אתה יכול להתמודד בין העמדות לפי המצב שבו אתה נמצא. בעשותך כך, אתה בעצם מאה אחוז שניהם.

38 יש בית ספר יסודי יהודי אחד בשטוקהולם, ובו לומדות כיתות א-ז. הילדים הלומדים באותו בית ספר ממשיכים את לימודיהם לאחר מכן בבתי ספר שוודיים רגילים. הקהילות מציעות שיעורי עברית ושיעורי דת והיסטוריה יהודית לילדים, כהכנה לבר מצווה ולבת מצווה. השיעורים הללו מתקיימים מחוץ לשעות הלימודים הרגילות.

39 השאלה הזאת הנחתה מחקר סוציולוגי בקרב יהודים דנים, שערך לפני שלושים שנה יושב הראש של הקהילה היהודית (Mosaik Troessamfund) בדנמרק היום. Blum, 1973.

במה אפוא הם יהודים? מה מרכיב את תחושת ה"יהודיות" האישית שלהם? איך הם תופסים את היהודים כקבוצה בתוך החברה השוודית? הדבר מוצג בטבלאות 7, 8 א ו-8ב:

טבלה 7: הגורמים המרכיבים תחושה אישית של "יהודיות"
 "כמה חשוב כל אחד מן גורמים הבאים לתחושת היהודיות שלך?" (באחוזים).

חשוב מאוד	חשוב במידת מה	לא חשוב כלל	
80.8	16.8	2.4	תחושה של היותי יהודי במהותי (לדוגמה, האישיות, צורת החשיבה וכו')
78.3	19.7	1.9	נאמנות למורשתי היהודית
76.1	22.5	1.4	תחושת שייכות ליהודים אחרים
61.0	31.7	7.4	תחושה של סולידריות עם ישראל
57.1	37.8	5.1	תרבות יהודית (מוזיקה, ספרות, אמנויות וכו')
52.2	39.1	8.7	האווירה היהודית בבית (מאכלים, מנהגים וכו')
23.8	56.4	19.7	פעילויות דתיות, הליכה לבית הכנסת, מנהגים דתיים וכו'

הנתונים הללו מראים שהמרכיב האישי – למשל, התחושה שיש לאדם "אישיות יהודית" – הוא המרכיב החשוב ביותר התורם לתחושת היהודיות של יהודים בעידן המודרני בן זמננו. בכל זאת, הדבר קשור מאוד לנטייה קולקטיבית מסוימת – היינו נאמנות למורשת היהודית ותחושת שייכות ליהודים אחרים. פעילויות דתיות הן פחות חשובות במידה רבה לתחושתם האישית של "היותם יהודים". בעוד פחות מאחד מכל ארבעה חברים בקהילות היהודיות בשוודיה מייחסים חשיבות גבוהה לפעילויות כאלה, וקרוב לאחד מכל חמישה חברים מצהירים שפעילויות דתיות אינן חשובות כלל ל"היותם יהודים", בערך שמונה מכל עשרה מצהירים שהתחושה שהם יהודים במהותם, הנאמנות למורשת היהודית והשייכות לעם היהודי הן חשובות מאוד לתחושת ה"יהודיות" האישית שלהם.

אפשר להסיק שתפיסתם של יהודים שוודים מודרנים בשאלה מהו "להיות יהודי", היא קודם כל תפיסה "אתנותרבותית".

הקבוצה היהודית כ"מיעוט תרבותי"

כשנשאלו באופן ישיר כיצד הם תופסים את הקבוצה היהודית, השיבו חברי הקהילות היהודיות של שוודיה כדלהלן:

טבלה 8א: תפיסות של הקבוצה היהודית בשוודיה

"איך היית מתאר את הקהילה היהודית בשוודיה? קבוצה דתית בעיקר או כחלק מן העם היהודי?"

אפשרויות	באחוזים
בעיקר כקבוצה דתית	4.5
בעיקר כחלק מן העם היהודי	65.3
שניהם במידה שווה	24.5
לא יודע	5.7

שוב אפשר לסכם שהיהודים בשוודיה אמנם מזדהים הזדהות עמוקה עם ה"יהודיות" שלהם, אך רואים אותה בעיקר כעניין אתני. בשלב הראשון של האמנסיפציה, כלומר מאמצע המאה התשע-עשרה ועד אמצע המאה העשרים, שאפו הקהילות היהודיות להיות מוגדרות כסתם עוד קהילה דתית – ובחברה בכלל, לפחות רשמית ובייחוד אחרי מלחמת העולם השנייה, אמנם הוגדרו כך. בתקופה המודרנית בת זמננו, לעומת זאת, היהודים עצמם נוטים להמעיט בחשיבות הממד הדתי של מהו "להיות יהודי", וליחס חשיבות עיקרית לממד האתנותרבותי של היהודיות.

דבר זה התבטא בדרך מיוחדת מאוד, בעקבות הצגת כינוס המסגרת של האיחוד האירופי להגנה על מיעוטים לאומיים בשנת 1995. הוועדה שהקים הפרלמנט השוודי כדי לבחון אילו קבוצות יש לראות כ"מיעוטים לאומיים" בשוודיה, הגיעה למסקנה שהיהודים בשוודיה אכן יכולים להיחשב מיעוט לאומי. בעקבות זאת התלהט ויכוח גם בתוך

הקבוצה היהודית בשוודיה. הדיונים הסתיימו בקבלת ההצעה בידי המועצה היהודית המרכזית של שוודיה. זמן קצר אחרי הוויכוח הזה, כאשר שאלנו את החברים הקבועים בקהילות היהודיות איך הם רואים את הדבר, קיבלנו את התשובות שלהלן:

טבלה 8: תפיסות של הקבוצה היהודית בשוודיה

"דו"ח ממשלתי הציג שיהדות שוודיה תקבל מעמד של "מיעוט לאומי שוודי". המונח "מיעוט לאומי" פירושו שהקבוצה הנדונה התקיימה בשוודיה זמן כה רב עד שנעשתה חלק מן האומה. עם זאת, יש לה, לקבוצה, זהות אתנית או תרבותית שיש עניין כללי בשימורה. מהי עמדתך בעניין שימוש במונח "מיעוט לאומי" באשר ליהודים בשוודיה?"

אפשרויות	באחוזים
אני חושב שזה נכון	22.4
לא אכפת לי	40.8
לא מוצא חן בעיני	18.4
לא יודע	18.3

יש יותר חברים שחושבים שהגדרה כ"מיעוט לאומי" היא נכונה, מאשר חברים שאינם אוהבים להיות מוגדרים כך. כמעט שני שלישים מן החברים מגלים חוסר אכפתיות או חושבים שנכון שיהדות שוודיה תקבל מעמד של "מיעוט לאומי שוודי". בקרב אלה שאינם מרוצים מן ההגדרה, יש יותר קשישים מאשר בשאר הקבוצות.

נראה אפוא שהאמנסיפציה בשוודיה הגיעה למה שאפשר לכנות שלב חדש, אולי פוסט-אמנסיפטורי. השלב הראשון של האמנסיפציה משמעו היה לשאוף להתקבל בחברה כשוים לכל שאר האזרחים. מן השלב החדש הזה משתמעת שאיפה להתקדם הלאה ולקבל הכרה לא רק כ"שווה" ביסוד, אלא גם כ"שונה" משמעותית – וכל זה, כמובן, מתוך שימור מלוא הזכויות השוות והכבוד המלא, ככל שאר האזרחים. לכן בעוד קבלת "מעמד של מיעוט" בשלב הראשון של האמנסיפציה, משמעה היה אפליה כמעט מובהקת, הרי אותו מעמד בעידן הפוסט-אמנסיפציה מורה על מעמד של אינטגרציה מלאה.

קיום מצוות ומנהגים יהודיים

כיצד אפוא חיים חברי הקהילות היהודיות בשוודיה כיהודים? אילו מצוות ומסורות הם מקיימים, ועד כמה? התשובות לשאלון שלנו הניבו את התוצאות שלהלן:

טבלה 9: מידת קיום המצוות והמנהגים

שיעור חברי הקהילות היהודיות אשר	באחוזים ⁴⁰
מלים את בניהם	84.7
משתתפים בליל הסדר	84.0
חוגגים את חנוכה	83.8
מתקינים מזוזה על המשקוף	79.8
נמנעים מעבודה בראש השנה	59.8
צמים ביום כיפור	47.6
מדליקים נרות שבת	⁴¹ 40.1+32.4
שומרים על כשרות בבית	⁴² 20.1+18.1
נמנעים מנהיגה ומנסיעה בשבת	10.0

מעניין שיותר משליש מן המשיבים הם "יהודים חילונים" (ראה טבלה 5) ורק 3% מהם מגדירים את עצמם אורתודוקסים, ובכל זאת רמת שמירת המצוות והמנהגים היא גבוהה למדי. כמעט שלושה רבעים מהמשיבים מדליקים נרות שבת לפחות מדי פעם, ויותר משליש מן החברים מקיימים איזו מידה של משק בית כשר.⁴³ בשאלה נפרדת שאלנו את החברים באשר למנהגי האכילה שלהם, כלומר אילו חוקים

40 הנתונים בעמודה מראים את שיעור המשיבים המציינים שהם משתתפים בקביעות בפעילויות המוזכרות בטבלה.

41 הנתון הימני מראה את שיעור החברים המציינים שהדבר נעשה בביתם "בכל יום ששי". הנתון השמאלי מראה כמה מהם אומרים שהם עושים כן "מדי פעם".

42 הנתון הימני מראה את שיעור החברים המציינים שהם שומרים על כשרות בבית, והשמאלי – כמה אומרים שהם עושים כן "במידה חלקית".

43 יצוין שהדבר אינו פשוט כל כך בשוודיה, שבה שחיטה פשרה (ראה הערה 22) איננה חוקית, והמקום היחיד שבו אפשר להשיג מוצרים כשרים הוא המרכזים הקהילתיים.

הם שומרים כשאינם אוכלים בבית. 42% מן המשיבים אמרו שיאכלו כל סוג של בשר, גם חזיר. רק מעטים מתעקשים על בשר כשר, ומקצתם (12%) בוחרים באוכל צמחוני או בדגים. מספר שווה לאלה שאוכלים כל סוג של בשר, נמנעים מבשר חזיר, גם אם בשר שלא נשחט שחיטה כשרה אינו מפריע להם. אם כן, רוב החברים – ושוב יש לזכור שכשליש מהם אפשר להגדיר כ"חילונים" – אמנם מקיימים סוג מסוים של מנהגי אכילה המושפעים ממצוות היהדות וממנהגיה, גם כאשר הם נמצאים "מחוץ לחומות". מן הטבלה אפשר ללמוד שלרוב גדול של החברים יש מזאוזת, ושכמעט כולם משתתפים בקביעות בחגיגות ליל הסדר וחנוכה. חוץ ממילת הבנים, אין אף מנהג יהודי אחר שמקיימים במידה כה רבה. למה? המנהגים האלה ודאי שאינם החשובים ביותר ביהדות מבחינה דתית – הם דֵי "לאומיים" באופיים. אין בהם כמעט דבר "טרנסצנדנטי": הם מציינים שייכות לעם יותר מאשר קשר עם אלוהות. יותר משהם חלק מחיי בית הכנסת, הם חלק מן החיים היהודיים בתוך הבית הפרטי. השימוש השכיח להדהים במזאוזת הוא מעניין – נראה שהוא משמש כסימון דיסקרטי להשתייכות יהודית. כמעט אף שוודי שאינו יהודי לא יודע מה מסמל סימן קטן כל כך על המשקוף, ואם בכלל היה מבחין בו, ייתכן שהיה חושב שהוא סוג של פעמון מקולקל, ואילו היהודים כולם מכירים בו סימן המראָה שמאחורי הדלת חיה משפחה יהודית.

ועוד אפשר ללמוד מן הטבלה שהמצוות הקשורות לחגים היהודיים ה"קדושים" ביותר, הימים הנוראים, כמו צום ביום כיפור והימנעות מעבודה בראש השנה, אינם מה שחברים מעניקים לו את העדיפות הגבוהה ביותר בקיום המצוות והמנהגים.

יהודים כשוודים מודרניים

האם דרכם "להיות יהודים" מראה שהיהודים בשוודיה הם גם שוודים, או אולי דווקא שהם חיים בחברה מודרנית מתקדמת כמו החברה השוודית?

החברה השוודית המודרנית היא חילונית בבסיסה, ועם זאת היא

מאוד מאוד לותרנית. אמנם למנהגים דתיים כמו נוכחות בכנסייה או בטקסים דתיים יש מעמד נמוך למדי בחיי היוסיום בשוודיה, אבל מוסר העבודה הגבוה, היצרנות וארגון החיים ביעילות על בסיס חישובים קריי-מזג ניכרים מאוד בחיים בשוודיה. לא רק רציונליזם, אלא גם שוויוניות, אינדיבידואליזם וסובלנות הם במידה רבה ערכים עליונים בחברה השוודית בת זמננו. האם הסימנים האלה של העידן הפוסט-מודרני משתקפים השתקפות כלשהי בגישותיהם ובהתנהגויותיהם של היהודים בשוודיה?

אחת הדרכים להעריך זאת היא לבחון כיצד חברי הקהילות היהודיות מתמודדים עם המגמות החזקות למדי לשוויון מגדרי, השולטות בחברה השוודית בת זמננו. היהדות המסורתית והאורתודוקסית מכתובה תפקידים שונים לנשים ולגברים בחיי הדת. לפי ההלכה, נשים אינן יכולות לשבת עם הגברים בבית הכנסת. הן אינן נחשבות במניין ואינן יכולות לעלות לתורה. אשה גם אינה יכולה להיות מוסמכת לרבנות.⁴⁴

שאלנו את החברים על עמדותיהם באשר למעמד האשה ביהדות. התשובות הן כלהלן:

טבלה 10א: עמדות באשר למעמד האשה ביהדות

"מעמד האשה ביהדות אינו מספק" (באחוזים).

21.3	מסכים לגמרי
31.1	מסכים במידה רבה
23.6	לא מסכים ולא חולק
10.0	חולק באופן חלקי
13.9	חולק לגמרי

44 יש כמה קהילות הנקראות רפורמיות, המקבלות נשים לרבנות וגם מתירות ישיבה מעורבת בבית הכנסת. בעצם, הקהילות השוודיות אינן "רפורמיות"; הן אינן מכירות בזכותן של נשים לכהן ברבנות, ורק לפני שנים מעטות הותרה ישיבה מעורבת בבית הכנסת הגדול של שטוקהולם, אבל אף לא באחד מבתי הכנסת האחרים בשוודיה.

רוב החברים בקהילות היהודיות של שוודיה בת זמננו מוצאים את מעמד האשה ביהדות לא מספק. מעניין לציין שיש הבדלים קלים בלבד בין חברים צעירים למבוגרים ובין נשים לגברים בעניין זה. שיעור החברים הלא מרוצים הגבוה ביותר (59%) מצוי בקרב נשים בגיל העמידה (השיעור הקטן ביותר [47%] מצוי בקרב הגברים הצעירים), ושיעור החברים הגדול ביותר (24%), שאינם חולקים על מעמד הנשים ביהדות כיום, מצוי בקרב הגברים הצעירים (והקטן ביותר, 18% – בקרב נשים בגיל העמידה). יצוין גם שאפילו בקרב קבוצת "היהודים הדתיים" יש יותר (42%) שמוצאים כי מעמד האשה אינו מספק, מאשר כאלה המוצאים את מעמד האשה ביהדות מספק לגמרי או במידה רבה (32%).

באשר לתפקידים ספציפיים התמונה נראית כך:

טבלה 10: עמדות באשר למעמד האשה ביהדות (באחוזים)

לא יודע	לא	כן	האם אתה חושב שנשים יהודיות צריכות
6.5	24.8	68.7	לשבת בקרב הגברים בבית הכנסת
16.5	41.1	42.4	להיחשב במניין
15.8	35.1	49.1	לעלות לתורה
16.2	33.1	50.7	לקבל הסמכה לרבנות

ברור שבקהילות היהודיות בשוודיה יותר חברים רוצים לשנות את חיי בית הכנסת בכיוון שוויוני, מחברים הרוצים לקיים את החוקים המסורתיים המבדילים בין המינים. נראה שהמגמות החזקות לשוויוניות בשוודיה המודרנית משפיעות השפעה רבה גם על הקהילה היהודית. קבלת השוויוניות בעניינים דתיים אינה תופעה ייחודית. כמו שראינו, כאשר קיבלו יהודי שוודיה את המעמד של מיעוט לאומי, אישרו באופן חיובי את ייחודם האתנותרבותי. מנקודת מבט זו, אפשר לראות בכך עוד קבלה של שוויון: באופן אידיאלי, במסגרת שהיא באמת רב-תרבותית יש לכלל קבוצות המיעוט זכויות שוות. במסגרות שטרם הפכו

רבת־תרבותיות בעצם הייתה ההתבוללות (אישית או דתית⁴⁵), כמו שנראתה בשלב הראשון של האמנסיפציה⁴⁶ באירופה, לעתים קרובות הדרך היחידה לקראת אמנסיפציה, ואילו במסגרת פוסט־מודרנית רבת־תרבותית, האתניפיקציה⁴⁷ – כלומר קידום ייחודה האתנותרבותי של הקבוצה ובד בבד קבלת זכויות שוות לקבוצות אחרות, ובכלל זה קבוצת הרוב – הופכת לאופציה חדשה ואפשרית לקראת אמנסיפציה (בעת ובעונה אחת ההתבוללות כאמצעי לאמנסיפציה נוטה להתיישן: האדם פשוט מאבד את קשריו לתרבותו, בלי "להרוויח" מכך שום דבר מבחינה חברתית).

הבה נבחן אם מגמות אחרות שהן אימננטיות לתהליכי הפוסט־מודרניזציה החברתיים, כמו כבוד גדל והולך לבחירה אישית, סובלנות כלפי סטייה מן הנורמות המקובלות והעדפת הסובייקטיביות של הפרטים על פני נהלים מוכתבים, יעלו גם הן בנתונים. ציינו לעיל ששליש מאותם חברים בקהילות היהודיות הנשואים או החיים עם בן או בת זוג, בני זוגם אינם יהודים. גודלה היחסי של קבוצה זו ראוי לציון בפני עצמו. מה הן עמדותיהם של החברים כלפי נישואים מעורבים? הדבר מוצג בטבלאות 11א ו-11ב:

טבלה 11א: עמדות כלפי "נישואים מעורבים"

"על יהודי להתחתן עם יהודייה" (באחוזים).

20.6	מסכים לגמרי
30.0	מסכים במידה רבה
19.2	לא מסכים ולא חולק
12.4	חולק באופן חלקי
17.8	חולק לגמרי

45 אני מתכוון בכך, למשל, לטקסים בבית הכנסת, שמקבלים יותר ויותר אופי של המנהגים הדתיים הרווחים במדינה, לדוגמה השימוש במוזיקה של עוגב, ולבושם של הרבנים, המזכיר את בגדי הכמרים בכנסיות וכדומה.

46 ראה בעניין זה את הערותיי לעיל באשר לרעיון "המיעוט הלאומי".

47 ethnification

רק מחצית מן החברים מסכימים עם העיקרון שיש להימנע מנישואים מעורבים. אבל איך הם היו מיישמים את הדבר בחייהם הפרטיים? שאלנו את כל החברים, בכללם את אלה הנישואים בזמן המחקר לבן או לבת זוג יהודיים, את השאלה הבאה:

טבלה 11ב: גישות כלפי "נישואים מעורבים"

"האם, כעיקרון, היית יכול לשקול נישואים עם לא יהודי?" (באחוזים).

כן	לא	לא יודע
51.6	35.3	13.1

מתברר שמעט יותר ממחצית החברים היו מוכנים לשקול נישואים מעורבים. ניתוח מדוקדק יותר מראה שהנתון המבחין הוא רמת הדתיות. יותר משני שלישים מן החברים החילונים היו שוקלים נישואים עם לא יהודי, ואילו "רק" רבע מן החברים הדתיים היו עושים כן. עם זאת, עצם הדבר שאפילו 25% מן החברים הדתיים היו מוכנים לשקול לעשות כן, הוא אולי הממצא המרשים ביותר בעניין זה. עד כה נגעו שאלותינו לאנשים עצמם, אך עד כמה היו מוכנים להתערב בבחירות של ילדיהם?

טבלה 11ג: עמדות כלפי נישואים מעורבים

"לו היו לי בן/בת⁴⁸ שרצו להתחתן עם לא יהודי, הייתי עושה כל שביכולתי כדי למנוע זאת" (באחוזים).

מסכים לגמרי	12.3
מסכים במידה רבה	13.2
לא מסכים ולא חולק	16.9
חולק באופן חלקי	15.4
חולק לגמרי	42.3

48 שאלנו בנפרד על בנים ועל בנות. נמצאו הבדלים קלים מאוד ביחסם של החברים בעניין זה.

רק אחד מכל ארבעה חברים אומרים שהיו מתערבים בבחירה של ילדם ומונעים אותו מלהינשא לבן זוג לא יהודי. הרעיון המודרני שיש לכבד בחירה והעדפה אישית – אפילו בתוך המשפחה ואפילו בניגוד לערכים מסורתיים – התקבל כנראה באופן נרחב בקרב יהדות שוודיה. האינדיבידואליזם הוא לא רק ערך בולט בעידן הפוסט-מודרני. נראה שפן שלו, שמלווה את הפוסט-מודרניזציה של החברה, הוא מתן גובר והולך של כבוד לסובייקטיביות של הפרטים כבסיס לגיטימי לפעולה. בעוד בעבר נקבע היחס החברתי כלפי האנשים על בסיס מה שהיו מבחינה "אובייקטיבית" – למשל, אצילים, רווקים או יהודים – הרי היום נראה כי מה שנחשב יותר ויותר הוא האופן שבו הם "בונים" את עצמם, כלומר מה שהפרט חושב ועושה מעצמו סובייקטיבית. הדבר ניכר למשל בעמדות של החברים כלפי השאלה, למי יש לאפשר להתקבל כחבר בקהילות היהודיות. באופן מסורתי, הייתה החברות פתוחה רק לאלה שהיו יהודים באופן "אובייקטיבי", כלומר על פי ההלכה: אלה שנולדו לאם יהודייה או שהתגיירו אצל רב מופר. כיצד רואים אפוא החברים אפשרויות חלופיות; למשל, כיצד הם מתייחסים לאלה שמזדהים כ"יהודים", כלומר "מרגישים יהודים" סובייקטיבית, אפילו אם אינם יהודים על פי ההלכה? האם גם להם מותר להיות חברים בקהילה היהודית?

טבלה 12: גישות כלפי חברות בקהילה היהודית

"מי יכול להיות חבר בקהילה היהודית, לדעתך?"

באחוזים	ציין באילו מן הסעיפים הבאים אתה תומך ⁴⁹
28.6	רק אדם שנולד לאם יהודייה או שהתגייר
51.5	גם אדם שיש לו אב יהודי
36.0	גם מי שנשוי ליהודי או ליהודייה
27.4	כל מי שרוצה להתקבל כחבר, בלי קשר לרקע שלו

49 המשיבים התבקשו לסמן את האפשרויות שהם תומכים בהן – מקצתם סימנו רק אפשרות אחת, מקצתם סימנו שתיים או יותר. סכום הנתונים בעמודה השמאלית גדול אפוא מ-100.

הטבלה מלמדת שאין הבדל ניכר ברמת התמיכה בין העמדה ה"ליברלית" ביותר לעמדה ה"אורתודוקסית" ביותר: רק מעט יותר מרבע מן החברים תומכים בכל אחת מן העמדות הקיצוניות הללו. ניכר שאמת מידה סובייקטיבית טהורה לחברות בקהילה היהודית אינה מקובלת יותר מאמת מידה אובייקטיבית טהורה. העמדה המתונה יחסית – אם כי עדיין נוגדת את ההלכה האורתודוקסית המוכרת⁵⁰ – היא שתחושת שייכות סובייקטיבית אינה מספיקה לקבלת אדם כחבר. צריך שתהיה לו גם איזו זיקה "אובייקטיבית" ליהדות, גם אם לא דווקא הלכתית, למשל קרבת משפחה או נישואים. זו העמדה שמביעים כמחצית מן החברים כיום בקהילות היהודיות של שוודיה. בדברים שנאמרו קודם על "הקהילה היהודית כ'מיעוט לאומי'" ועל "קיום מצוות ומנהגים יהודיים", ציינו שהיהודים בשוודיה נוטים לתפוס את יהדותם במונחים אתנרטרבוטיים. אפשר לחשוב שפתיחותם לקבל גם יהודים שלא על פי ההלכה כחברים בקהילה היהודית עשויה לסתור את הגישה הזאת. ואולם הרעיון של שייכות "אתנית" או "תרבותית" אינו מניח דווקא מורשת גנטית משותפת. תפיסת הקבוצה היהודית כ"חלק מן העם היהודי" (ראה טבלה 8א) אינה מקבילה לתפיסתה כ"גזע" מסוים. עם הוא יחידה בעלת היסטוריה משותפת, התייחסויות תרבותיות משותפות, מנהגים משותפים ולעתים קרובות גם שפה ודת. כמו שראינו, יש מספר ניכר של גרים בקהילות היהודיות בשוודיה. ציינו גם שהיהודים בשוודיה נחשבים רשמית לחלק מן העם השוודי. עם הוא דבר שאפשר בעיקרון – אם ממש רוצים – להיכנס אליו ולצאת ממנו, אבל לגזע אין "כניסה" או "יציאה".

ליהודים במסגרת השוודית הרב־תרבותית הפוסט־מודרנית בת זמננו, האתניפיקציה – ולא דגש על אחדות גנטית או גזעית – פירושה תמיכה במה שאפשר לכנות "אתניות סמלית".

50 אך לא מזמן החליטה הקהילה היהודית של שטוקהולם לקבל כחברים גם אנשים שיש להם אב יהודי ולא אם יהודייה. אף אחת מן הקהילות האחרות בשוודיה אינה מקבלת זאת, ואף אחת מן הקהילות גם אינה מקבלת את הנישואים ליהודי כאמת מידה מספיקה לחברות.